

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ

mgr Julia Magdalena Karapuda

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Instytut Pedagogiki

Tytuł: Nauczycielskie praktyki oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej

Rozprawa jest teoretyczno-empirycznym studium nad nauczycielskimi praktykami oceniania zachowania uczniów wczesnej edukacji. W pierwszych rozdziałach pracy ukazałam ocenianie w ujęciu psychologicznym oraz pedagogicznym. Rozpatrując ocenianie w kontekście psychologicznym, odniosłam się do istoty procesu poznania społecznego oraz spostrzegania społecznego. Poznanie społeczne, które dotyczy tego, w jaki sposób ludzie myślą o sobie oraz o otaczającym świecie społecznym, jest procesem, który odgrywa niezwykle istotną rolę w życiu każdego człowieka. Umożliwia on nabywanie wiedzy i doświadczenia, a także orientację w codziennej rzeczywistości. Jest konieczny do formułowania sądów oraz podejmowania decyzji, które są warunkiem skutecznego działania. Proces poznania społecznego oraz zachowania interpersonalne ludzi są ze sobą nierozzerwalnie związane i obejmują wszystkie obszary życia społecznego, w tym również edukację. Natomiast spostrzeganie społeczne polega na tworzeniu przez człowieka wyobrażeń o innych ludziach, a także na wyciąganiu wniosków na ich temat. Analizując literaturę psychologiczną zwróciłam szczególną uwagę na deformacje, które mogą pojawiać się w procesie spostrzegania społecznego. Wiedza o prawidłowościach kierujących postrzeganiem innych i towarzyszących temu procesowi deformacjach jest ważna w pracy wychowawczej, która opiera się na relacjach. W dysertacji scharakteryzowałam również procesy wartościowania i oceniania zachowań ludzkich.

Ocenianie jest nieodzowną częścią praktyki społecznej, która ma miejsce prawie we wszystkich dziedzinach życia¹. Szczególnym miejscem nabywania wielu doświadczeń związanych z ocenianiem jest szkoła. Wyjątkowo trudne w pracy nauczycieli jest ocenianie zachowania uczniów. Wymaga ono wiedzy i uważności w codziennym obserwowaniu dzieci oraz systematycznego rejestrowania zachowań uczniów, co pozwala orientować się czy kierunek prowadzonego procesu wychowawczego jest zgodny z zamierzeniami, a także uniknąć na tyle, na ile jest to możliwe deformacji w ocenianiu zachowania.

Ocenianie szkolne uczniów, a szczególnie ocenianie zachowania, to kwestie, które w pedagogice wciąż wywołują liczne dyskusje i kontrowersje, na co zwracam uwagę w drugim rozdziale rozprawy. Kwestie oceniania uczniów są poruszane zarówno w środowisku naukowym, czego wyrazem są prace między innymi Bogusława Śliwerskiego², Bolesława Niemierki³, Bogusławy Doroty Gołębiak⁴, Sylwii Jaskulskiej⁵ czy Grażyny Szyling⁶, jak i w środowisku obywatelskim. Przykładem tego ostatniego może być powstała w Polsce na przełomie lat 2014 i 2015 koalicja⁷ działająca wokół petycji *Dziecko bez stopni*, upowszechniająca akcję *Uczę bez stopni*⁸. Dyskusja na temat oceniania odbywa się nie tylko w naszym kraju. Przykładem jest raport *Preparing for a Renaissance in Assessment*. Autorzy raportu tytułowy renesans oceniania dostrzegają w zastosowaniu oceny kształtującej, także w odniesieniu do oceniania zachowania⁹.

Poszukując teoretycznych podstaw oceniania zachowania uczniów, przeanalizowałam modele szkoły zaproponowane przez dwie autorki: Bogusławę Dorotę Gołębiak¹⁰ oraz Magdę Karkowską¹¹. Pierwsza autorka, opisując modele współczesnej szkoły, wyróżniła model: tradycyjny, terapeutyczny, refleksyjny oraz

¹ M. Materska, *Z badań nad ocenianiem profesjonalnym, czyli jak mierzona jest niewymierna wartość szkolnych wypracowań?*, Warszawa 1994, s. 7.

² Zob. B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001.

³ Zob. B. Niemierko, *Ocenianie szkolne bez tajemnic*, Warszawa 2002.

⁴ Zob. B. D. Gołębiak, *Szkoła wspomagająca rozwój*, w: *Pedagogika*, T. 2, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2004.

⁵ Zob. S. Jaskulska, *Ocena zachowania w doświadczeniach gimnazjalistów*, Poznań 2009.

⁶ Zob. G. Szyling, *Nauczycielskie praktyki oceniania poza standardami*, Kraków 2011.

⁷ <https://dzieckobezstopni.ceo.org.pl/o-nas-0> [Dostęp 2.11.2018r.]

⁸ <https://dzieckobezstopni.ceo.org.pl/aktualnosci/zapraszamy-do-swiata-bez-stopni> [Dostęp 2.11.2018 r.]

⁹ M. Barbera, P. Hill, *Preparing for a Renaissance in Assessment*, 2014.

<https://www.pearson.com/uk/educators/primary-educators/making-an-impact/research-summaries/preparing-for-a-renaissance-in-assessment.html> [Dostęp 03.05.2016r.]

¹⁰ Zob. B. D. Gołębiak, *Szkoła wspomagająca rozwój...*, dz. cyt..

¹¹ Zob. M. Karkowska, *Socjologia wychowania. Wybrane elementy. Mechanizmy socjalizacji i edukacja szkolna*, Łódź 2010.

emancypacyjny. Inną propozycję modeli szkoły w społeczeństwie zaproponowała Magda Karkowska, która wyodrębniła model funkcjonalno-strukturalny oraz model interakcyjny i teorii konfliktu. Analizując wskazane modele, zauważyłam, że obie autorki nie odniosły się do kwestii oceniania uczniów w kontekście proponowanych przez siebie modeli szkoły. Sama zatem dokonałam charakterystyki oceniania w każdym z modeli.

Na tak zarysowanym tle zaprezentowałam specyfikę oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej w perspektywie podstawowych aktów prawnych regulujących ocenianie w szkole, a mianowicie *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 kwietnia 1999 r. w sprawie zasad oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych*¹², *Ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw*¹³ oraz *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 czerwca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych*¹⁴. W myśl przepisów prawnych „ocenianie zachowania ucznia polega na rozpoznawaniu przez wychowawcę oddziału, nauczycieli oraz uczniów danego oddziału stopnia respektowania przez ucznia zasad współżycia społecznego i norm etycznych oraz obowiązków określonych w statucie szkoły”¹⁵. Zachowanie uczniów przedstawiane jest przez wychowawcę klasy w formie oceny opisowej i ma na celu, po pierwsze, przekazanie uczniowi informacji o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych oraz jego zachowaniu, a także postępach w tym zakresie. Po drugie, udzielanie uczniowi wskazówek do samodzielnego planowania własnego rozwoju. Po trzecie, motywowanie ucznia do dalszych postępów w zachowaniu. Następnie ma na celu dostarczanie rodzicom informacji o postępach i trudnościach w zachowaniu ucznia oraz o szczególnych uzdolnieniach dziecka. I wreszcie opisowa ocena zachowania ucznia ma umożliwiać nauczycielom doskonalenie organizacji i metod własnej pracy dydaktyczno-wychowawczej¹⁶.

Zarysowany powyżej psychologiczny oraz pedagogiczny kontekst oceniania był dla mnie przesłanką do podjęcia badań nad praktykami oceniania zachowania uczniów.

¹² <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19990410413> [Dostęp 26.04.2019 r.]

¹³ <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000357> [Dostęp 26.04.2019r.]

¹⁴ <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000843> [Dostęp 26.04.2019 r.]

¹⁵ <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000357> [Dostęp 26.04.2019r.]

¹⁶ <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000357> [Dostęp 26.04.2019r.]

Przedmiotem mojego rozpoznania badawczego uczyniłam nauczycielskie praktyki oceniania zachowania uczniów. Sformułowałam trzy cele badań. Celem poznawczym projektowanych przeze mnie badań uczyniłam poznanie praktyk stosowanych przez nauczycieli w ocenianiu zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej. Celem teoretycznym - systematyzację wiedzy na temat nauczycielskich praktyk oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej, a także wyłonienie ich typów. Celem praktycznym - zaś opracowanie propozycji dla nauczycieli, które mogą sprzyjać temu, by ocenianie zachowania uczniów było procesem wspomagającym rozwój uczniów i prowadzącym do rozwoju samokontroli oraz samooceny.

Moje badanie, przede wszystkim, miało dać odpowiedź na pytanie główne: Jakie są nauczycielskie praktyki oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej? Poszukując na nie odpowiedzi, sformułowałam osiem problemów szczegółowych, które wyłoniłam, odnosząc się do obowiązujących przepisów prawa oświatowego, dotyczących oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej, zawartych w *Ustawie z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2015 poz. 357). Opracowane przeze mnie problemy szczegółowe odnosiły się do następujących zagadnień: 1) Jak nauczyciele zapoznają uczniów z zasadami współżycia społecznego i normami etycznymi oraz obowiązkami określonymi w statucie szkoły? 2) Jak nauczyciele rozpoznają stopień respektowania przez uczniów zasad współżycia społecznego i norm etycznych oraz obowiązków określonych w statucie szkoły? 3) Jak nauczyciele wartościują respektowanie przez uczniów zasad współżycia społecznego i norm etycznych oraz obowiązków określonych w statucie szkoły? 4) Jak nauczyciele informują uczniów o poziomie ich zachowania oraz postępach w tym obszarze? 5) Jak nauczyciele udzielają uczniom pomocy w samodzielnym planowaniu swojego rozwoju? 6) Jak nauczyciele motywują uczniów do dalszych postępów w zachowaniu? 7) Jak nauczyciele informują rodziców (prawnych opiekunów) o postępach, trudnościach w zachowaniu uczniów? 8) Jak nauczyciele doskonalą organizację i metody swojej pracy wychowawczej?

Badania zrealizowałam w strategii jakościowej. Przyjęłam paradygmat interpretacyjny, w którym istotne są doświadczenia osób uczestniczących w badaniu, relacje badacza z uczestnikami badania, a także osobiste doświadczenia badacza. Materiał empiryczny zebrałam przeprowadzając zogniskowane wywiady grupowe, obserwacje, analizę dokumentów oraz autoetnografię.

Badania prowadziłam w pięciu szkołach. Zogniskowane wywiady grupowe zrealizowałam w maju 2017 r. Po przeprowadzeniu wywiadów grupowych jeszcze w tym samym miesiącu rozpoczęłam obserwacje i kontynuowałam je w czerwcu, a następnie wznowiłam je we wrześniu 2017 r. Ostatnim etapem gromadzenia danych empirycznych była analiza dokumentów oraz opisu autoetnograficznego.

Zgromadzony materiał empiryczny z przeprowadzonych zogniskowanych wywiadów grupowych, obserwacji zajęć szkolnych, analizy dokumentów oraz autoetnografii zaprezentowałam w porządku, który odpowiada problemom szczegółowym i obszarom określonym w scenariuszu zogniskowanego wywiadu grupowego. Uporządkowanie i analiza materiału empirycznego umożliwiły mi odniesienie się do trzech obszarów związanych z ocenianiem zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej. Pierwszy obszar to nauczycielskie praktyki oceniania zachowania w pracy z uczniami, do których należą: zapoznanie ucznia z zasadami współżycia społecznego i normami etycznymi oraz obowiązkami określonymi w statucie szkoły, rozpoznawanie i wartościowanie respektowania przez ucznia poznanych zasad, informowanie ucznia o poziomie jego zachowania oraz postępach w tym obszarze, udzielanie uczniowi pomocy w samodzielnym planowaniu swojego rozwoju, a także motywowanie ucznia do dalszych postępów w zachowaniu. W drugim obszarze wyszczególniłam praktyki informowania rodziców o postępach i trudnościach w zachowaniu ucznia, gdzie zaprezentowałam wyniki klasyfikacji rocznej zachowania na świadectwie szkolnym jako informacje dla rodziców i ucznia. Ostatnim obszarem są nauczycielskie praktyki w zakresie doskonalenia organizacji i metod własnej pracy wychowawczej, w którym zwróciłam uwagę na nauczycielskie oceny oceniania zachowania uczniów w edukacji wczesnoszkolnej.

Analiza zgromadzonego materiału badawczego pozwoliła mi na odnalezienie istotnych treści z punktu widzenia głównego problemu badawczego i problemów szczegółowych oraz wyłonienie dwóch typów nauczycielskich praktyk oceniania zachowania uczniów: typu innowacyjno-wspierającego oraz typu urzędniczo-upominającego. Typ innowacyjno-wspierający charakteryzują refleksyjne, kreatywne, twórcze, podmiotowe, indywidualne, świadome praktyki oceniania zachowania uczniów. Natomiast typ urzędniczo-upominający to formalne, biurokratyczne, administracyjne, obowiązkowe, rutynowe praktyki w ocenianiu zachowania uczniów. Oba wyłonione typy nauczycielskich praktyk można odnaleźć w szkolnej

rzeczywistości, choć, oczywiście, nie mają one charakteru stałego, bezwzględnie obowiązującego.

Nauczycielskie praktyki oceniania zachowania uczniów to procesy złożone, trudne do uchwycenia i niepodlegające sztywnym regułom, które są ściśle związane z relacjami (działaniem i oddziaływaniem) pomiędzy nauczycielką i uczniem, nauczycielką i rodzicami, jak i całym środowiskiem szkolnym. Mając powyższe na uwadze, zaproponowałam rekomendacje dla nauczycielek, które mogą pomóc uczynić ocenianie zachowania procesem wspomagającym rozwój uczniów i prowadzącym do samokontroli oraz samooceny.

Podjęte przeze mnie rozważania teoretyczne oraz badania empiryczne nad nauczycielskimi praktykami oceniania zachowania uczniów pozwoliły mi zrealizować cele badań. Zakończenie pracy zawiera podsumowanie wraz ze wskazaniem kierunków i możliwości prowadzenia dalszych badań w podjętej problematyce. Potrzeba zwrócenia uwagi na ten obszar badawczy wynika z przekonania, że typ innowacyjno-wspierający nauczycielskich praktyk oceniania zachowania uczniów może przyczynić się zarówno do wspomagania rozwoju uczniów, jak i do udoskonalania organizacji i metod własnej pracy wychowawczej nauczycieli.

Słowa kluczowe: ocenianie szkolne, ocenianie zachowania, nauczyciel, edukacja wczesnoszkolna